

Žarko Lazarević

Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne

Že uvodoma je potrebno izpostaviti, da se z odpiranjem teme o slovenskem nacionalnem interesu v gospodarstvu podajamo na spolzek teren, kjer nam lahko hitro spodrsne. Pomisleki, ki mi narekujejo začetno previdnost, izvirajo iz nedorečenosti samega področja, o katerem nameravam govoriti. Gre namreč za opredelitev pojma nacionalnega interesa. Na najbolj splošni ravni je definicija jasna. Gotovo je nesporno, da je visoko tehnološko razvito, učinkovito in donosno gospodarstvo v slovenskem nacionalnem interesu, kar je predpogoj kakovostno enakih vsakdanjih življenjskih razmer. Tako zadevo opredeljujemo v današnjem času. A tudi preteklost ni stregla z drugačnimi opredelitvami. Besede so bile resda različne, a po sporočilu enake. Na začetku 20. stoletja so tako zapisali: »Sredi šuma, vika in krika strastnih dnevnih političnih bojov in razprtij ne smemo nikdar pozabiti, da narodno gospodarsko življenje sledi svojim lastnim zakonom, neodvisno od političnih programov in da smo na čvrstem razvoju in napredku našega narodnega gospodarstva interesovani enako vsi, brez razlike strank, da je torej tukaj točka, kjer moramo v lastnem interesu vsi složno sodelovati, vsi stanovi in vsi posamezniki, v skupni blagor ljudstva in posameznika«.¹

To je več kot očitno izhodiščna podlaga družbenega konsenza, kjer se je zaradi velike posplošitve, brez težav mogoče poenotiti. Proti tako opredeljenemu nacionalnemu interesu, ki neposredno ne ogroža nikogar, ni imel in nima ugovora noben družbeni subjekt, ne glede na dojemanje sveta in dogajanja v njem. Pravo vprašanje, to je točka razločevanja, pa nastopi tisti trenutek, ko v ospredje postavimo dilemo, kako do tega priti? In kot je v življenju v navadi se zaradi množice poti začnejo težave. Težave se začnejo tudi zato, ker so na poti do cilja številne podrobnosti, ki terjajo nenehno opredeljevanje oziroma presojo poti do končnega cilja. Zato znajo biti interpretacije nacionalnega interesa, pa čeprav izhajajo iz enakih empirično ugotovljenih razmer, v svojih zaključkih daleč narazen, če že ne povsem nasprotno. Razlog tiči v različnih izhodiščih, ki generirajo različne odgovore na družbeno in gospodarsko stvarnost. Različna izhodišča pa so bila pogojena tudi z nazorsko razlikujočimi se pogledi, z nasprotujočimi si ekonomskimi in socialnimi interesi, z nasprotujočimi si videnji vsakokratne stvarnosti in predstavami o preteklosti in prihodnosti. Vse to potiska problematiko nacionalnega interesa v domeno politike, na področje prepletanja interesov različnih elit, tako političnih, gospodarskih, kulturniških...

Dileme so torej prisotne že na samem začetku, v celoti se razgrnejo s tem, ko skušamo opredeliti, kaj stoji za nacionalnim, zlasti v okolju narodnostno mešanega prebivalstva. V konkretnih situacijah je to zelo pomembno. Ali so zadeve res tako enostavne, da je že sama pripadnost slovenskemu narodu porok uresničitve slovenskega nacionalnega interesa? Kam šteti ekonomsko aktivnost tistega dela prebivalstva, ki se ni uvrščal med Slovence? Kaj je torej pomembnejše, pripadnost narodu ali geografskemu okolju, ki ga opredeljujemo kot slovensko etnično ozemlje? Kako namreč presojati posamezne odločitve, kako prepoznati

¹ Narodni gospodar št. 1/1900.

oziroma razločevati posamezne interese od splošnih, ki naj bi ustrezali nacionalnemu interesu? Je nacionalni interes skupek parcialnih interesov ali gre za neko vrednoto, na katero vsi prisegajo? Kako razmejiti konkretni podjetniški interes v razmerju do splošno družbenega/nacionalnega interesa? Kateri ima večjo legitimnost, zlasti ko pride do konflikta podjetniških in nacionalnih interesov, če jih uspemo kot take opredeliti? Kateremu dati prednost? Kako ravnati ob dejstvu, da je problematika nacionalnega gospodarskega interesa v bližnji soseščini in tudi oddaljenejši tujini praviloma sprejeta kot ekonomski nacionalizem? Je to v slovenskem nacionalnem interesu? Ali morda ni?

Vsi ti vprašaji, pri čemer bi načelno razpravljanje o različnih vidikih nacionalnega interesa lahko raztegnili v nedogled, so mišljeni le kot opozorilo, kot opomin, da je odprtih vprašanj, pomislekov, ugovorov in negotovosti oziroma nedoslednosti ogromno. Povrhu vsega pa historična izkušnja priča, da enoznačnega odgovora na problematiko nacionalnega interesa ni. Resda je že od nekdaj znan izrek, da je zgodovina učiteljica življenja, vendar je na drugi strani tudi res, da nam Clio kakor antična Pitija v presojo ponuja bolj ali manj dvoumne odgovore. Sprijazniti se moramo, da enostavnih odgovorov na zapletena vprašanja pač ni mogoče najti.

V zgodovinski perspektivi se je tematika nacionalnega interesa kazala na različne načine, vsaka doba je prinašala svoje poudarke, ki so bili odvisni od splošnih socialnih, političnih in gospodarskih razmer. Za obravnavano dobo, to je dobo enega stoletja, približno od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne, je potrebno že uvodoma poudariti praviloma prevladujoči kriterij nacionalnega/slovenskega kot osnovno točko opredelitve. Slovensko lastništvo gospodarskih subjektov je bil cilj in kriterij »narodnega interesa«. Nobena doba pa ni enoznačna, zato bom opozoril tudi na izjeme in na odstopanja oziroma občasna protislovja.

V drugi polovici 19. stoletja je na Slovenskem potekal proces slovenske emancipacije, iz kulturne je samodejno preraščala v politično. Sestavni oziroma hkratni del tega procesa je bila tudi gospodarska emancipacija. Mislim na izgradnjo lastnih gospodarskih struktur in ustanov. Zaradi narodnostno mešane strukture slovenskega ozemlja se je slovenska emancipacija oblikovala kot odgovor na politične in gospodarske težnje drugih narodov. V pretežnem delu Slovenije nasproti Nemcem, na obrobju slovenskega prostora proti Italijanom in Madžarom. Kaj kmalu je postalo jasno, da je lahko tudi gospodarski element pomemben vzvod v političnem boju. Kmalu so se pojavile besede in pozivi, ki so pozivali k nacionalni/politični diferenciaciji tudi na gospodarskem področju v imenu obče koristnih ciljev politične okrepitve slovenskega naroda. Gre za pojav, ki bi ga danes mirno imenovali nacionalni interes.

Leta 1875 med Slovenci postane nacionalno povsem izpričan kriterij razločevanja tudi na gospodarskem polju. Ljubljanskim narodno zavednim slovenskim ženam položijo v usta sledeče besede: »*Ali ni lepše trgovati, če ostanemo med sabo?*« Ta slogan je bil samo lepše izražena slovenska inačica, v avstrijskih razmerah pogosto uporabljanega klica »Svoji k svojim«. Slovenci naj bi poslovali samo s Slovenci, Nemci pa kakor želijo. Ekonomski pritisk naj bi prisilil nasprotno stran k upoštevanju slovenskih gospodarskih, kulturniških in političnih interesov. Osrednji slovenski časopis tega časa, to je Slovenski narod, je bil več kot jasen: »*Začenja se tiha agitacija, katera našim slovenskim ljudem govori: kupuj vse, česar trebaš in kar moreš pri slovenskem narodnem trgovcu. V štacuno nemškutarjevo, v delavnico ponemčenega in tistega, ki z nemškutarji vleče, voli in vpije -- pa ne hodi. Svoji k svojim.*«²

² Slovenski narod, 22. 4. 1875. O nemških trgovcih in obrtnikih. Citirano po Dragan Matić: Nemci v Ljubljani, 1861–1918, Ljubljana, 2002, str. 130–131.

Ti pozivi so bili povsem v duhu časa, bojkoti so bili legitimno sredstvo v političnem boju. Enak princip presoje sveta skozi lečo nacionalnega so uporabljali tudi drugi. Slovenci pri tem niso bili nobena izjema, prej zamudniki. Slovensko-nemški gospodarski bojkoti so bili aktualni vse do konca monarhije, čeprav vsi niso pustili otipljivih posledic. Nemci Slovencem niso ostajali dolžni, kar dokazuje zaupna brošura s konca 19. stoletja, v kateri so našteti ljubljanski trgovci in obrtniki zanesljivo zapisani nemštvu.³ V teh sporih je šlo predvsem za prerazporejanje trgovinske marže, saj je glede na gospodarsko strukturo slovenskega prostora, povsem stvarna domneva, da so eni in drugi imeli iste dobavitelje, ponavadi izven slovenskega prostora.

Sicer pa je medsebojne gospodarske bojkote težko presoјati. Ne samo zato, ker ne poznamo njihovega dejanskega obsega in trajanja, temveč ker posledično tudi ne poznamo njihovega stvarnega učinka. Pa to pravzaprav sploh ni pomembno, bojkoti so svoj namen dosegli. Nedvomno so imeli pomembno posledico v vsakdanjem življenju. Sirene nacionalnih klicev so z bojkoti, kot orodjem, močno prispevale k jasni homogenizaciji na obeh bregovih, k jasnemu nacionalnemu opredeljevanju mnogih omahljivcev. Opozoriti pa tudi velja, da so bili gospodarski bojkoti v vsakdanjem življenju dosledno težko izvedljivi. Breme, ki so si ga naložili na pleča, je bilo težko. Življenje, v katerem vsakodnevna, takorekoč samoumevna dejanja postanejo prvovrstno politično dejanje, akt nacionalne opredelitve, ni mogoče opisati kot prijetno in znosno.

Ko se po časovni lestvici premaknemo navzgor, naletimo še na en znamenit bojkot, ki je potekal po znanih septembrskih dogodkih v letu 1908. V izjemno zaostrenih političnih razmerah so se slovenski politiki odločili za postopno uničevanje Kranjske hranilnice, najstarejšega denarnega zavoda v slovenskih krajih. Z neresničnimi govoricami o poslovnih nepravilnostih in posledično preteči nelikvidnosti so spodbudili množično dvigovanje prihrankov. Naval vlagateljev, ki nemudoma terjajo svoje vloge, je lahko življenjsko nevaren za vsako denarno ustanovo, kajti običajne likvidnostne gotovinske rezerve so vedno omejene in ne zadoščajo za množična takojšnja poplačila vlagateljev. V takem primeru se banka ali hranilnica sorazmerno hitro znajde v precepu. Terjatev nikakor ne more tako hitro izterjevati, da bi lahko zadovoljevala svoje upnike, kar vlagatelji/imetniki hranilnih vlog so. In ravno to je bil adut, na katerega so stavili slovenski politiki.

Kranjsko hranilnico je slovenska stran silno črtila, očitali so ji neprikrito uvrščanje na nemško stran. Bila je simbolni steber nemške politične in gospodarske moči na Kranjskem. Kranjski hranilnici ni bilo v pomoč niti dejstvo, da so uradne državne nadzorne institucije pregledale njeno poslovanje in da niso našle stvarnih razlogov, ki bi opravičevali strah dela prebivalstva za svoje vloge. Nadzorniki so javnosti sporočili, da je bila hranilnica glede na strukturo in ročnost naložb sposobna vzdržati tudi dalj časa trajajoče odpovedovanje vlog. Napoved se je izkazala za docela pravilno. Čeprav so se hranilne vloge znižale za dobro petino, Kranjska hranilnica ni omagala, prizadejana pa ji bila velika, sicer v denarju težko merljiva, škoda.⁴

Bojkot Kranjske hranilnice je bil mogoč, ker so Slovenci v preteklih desetletjih izgradili svoj ločen bančni sistem, ki je vključeval kreditne zadruga, hranilnice in bančne delniške družbe. In ravno popolna slovenskost, vodstev in poslovanja v denarnih zavodih, je bilo kriterij narodne koristnosti/nacionalnega interesa. V nasprotnem je bila institucija uvrščena na drugi politični/nacionalni breg in kot smo videli v primeru Kranjske hranilnice tudi sankcionirana. Dejstvo je, da je bila finančna sfera povsem ločena na slovenski in nemški, ki sta obstajala eden mimo drugega. Tako dosledna ločitev je bila mogoča le na finančnem področju,

³ Slovenska kronika 19. stoletja, 1861–1883. Nova revija, Ljubljana, 2003, str. 279–280.

⁴ Matić, nav. delo, str. 345–354.

v proizvodnih dejavnostih si take ločitve trga oziroma odjemalcev nikakor niso mogli privoščiti. Dosledno ločevanje nemške in slovenske sfere je bilo bolj aktualno na narodnostno mešanih območjih, primer tega so bila štajerska mesta.

Vzemimo za primer Celje kot tipičen in nazoren primer, kjer so bili nemško-slovenski nacionalni boji zelo srđiti. V tako majhnem mestu sta si dolgo stali nasproti Mestna hranilnica, trdno v nemških rokah, in slovenska Celjska posojilnica. Prva je bila regulativna hranilnica, torej pod političnim patronatom občinske uprave, druga je bila kreditna zadruga, povsem neodvisna od oblastnih struktur. Resda je bila posojilnica mlajša, vendar se je finančno hitro krepila. Ker je bila zadruga, ni mogla opravljati določenih poslov, ki so bile izrecno pridržane regulativnim hranilnicam. Ker so uradniki v mestni hranilnici dosledno odklanjali kakršnokoli poslovanje v slovenskem jeziku, so, ko je bila mera polna, slovenski veljaki enostavno sklenili ustanoviti svojo hranilnico. Tako so župani celjskih okoliških občin, ki jih družilo priseganje slovenstvu kot politični opredelitvi, leta 1889 enostavno ustanovili Južnoštajersko hranilnico. Njen sedež so postavili v celjski narodni dom. Opazovanje rasti finančne moči nas pripelje do ugotovitve, da sta bila oba sektorja približno enako močna. Že ob prelomu stoletja so se slovenski denarni zavodi glede obračanja vsot denarja že izenačili z mestno hranilnico, pa čeprav so pričeli z delom na začetku osemdesetih let 19. stoletja, skorajda dvajset let kasneje kot mestna hranilnica.⁵

Celjski primer ni bil osamljen. Ker slovensko narodno gibanje največkrat ni moglo uveljavljati svojih teženj v obstoječih hranilnicah, ki so se zlasti na Štajerskem zapovrstjo uvrščale v Slovincem nasprotno stran, so začeli ustanavljati svoje institucije. Pri tem ni bilo izključno vodilo samo politično/narodni interes temveč, kar je potrebno posebno poudariti, tudi stvarna gospodarska potreba. Ponudba kapitala je bila majhna, obrestne mere temu primerne, pokritost prebivalstva nizka. Slovenci so se tedaj oprijeli kreditnega združništva. Odgovor na vprašanje, zakaj ravno združništva, je bil enostaven. Pri registraciji kreditnih zadrug je bil vpliv države minimalen, pobuda je bila povsem svobodna. Če je pobuda ustrezala zakonskim merilom, je registrsko sodišče to vzelo na znanje in zadruga je lahko začela poslovati. Poleg tega ne smemo dajati vnemar dejstva, da so bili zagonski stroški in potrebno finančno zaledje ravno pri kreditnih zadrugah izjemno nizki. Povsem drugače je bilo pri občinskih hranilnicah ali bančnih delniških družbah. Pri prvih je bilo nujno potrebno imeti ustrezno politično večino v občinskih odborih, za bančne delniške družbe pa je bilo potrebno pridobiti dovoljenje finančnega ministrstva. Vsekakor bistveno težja pot, ki jo je oteževala še nujna po veliko večjih vsotah realnega premoženja.

In ravno na področju bančnih delniških družb se nam v razpravljanju o slovenskem nacionalnem interesu pokaže zanimivo protislovje. V primeru bančnih delniških družb so bili Slovenci sorazmerno veliki zamudniki. Banke, ki so jih opredeljevali kot »slovenske« so nastajale šele v prvih letih 20. stoletja. Z Ljubljansko kreditno banko, ki je bila kot prva tovrstna ustanovljena leta 1900, se je jasno pokazalo, da se je oblikovala dvojna vrsta tujosti oziroma bolje rečeno neslovenskosti. Slovincem koristni tuji kapital, se pravi kapital v slovenskem nacionalnem interesu in Slovincem »nekoristni« tuji kapital. Denarni zavod nemško opredeljenih sodeželanov, recimo Kranjska hranilnica, ni mogel veljati za slovenskega, ni bil v slovenskem nacionalnem interesu, pa čeprav je posloval izključno na tem prostoru in izključno z domačimi sredstvi, tudi ali predvsem slovenskimi. Nasprotno pa je banka (Ljubljanska kreditna banka) ali zavarovalnica (Slavija) z absolutno češko prevlado lahko veljala za slovensko ustanovo in s takim statusom tudi uživala vso podporo slovenskih političnih veljakov.

⁵ Žarko Lazarevič, Razvoj institucij finančnega posredništva v Celju do konca prve svetovne vojne. Iz zgodovine Celja 1848–1918. Celje, 1998, str. 127–154.

In kje najti razlog takega početja?

Banka ali zavarovalnica je namreč zadostila političnim kriterijem, kajti njeni interesi so se prekrivali z interesi slovenskega narodnega gibanja. Njeni poslovni interesi so se prekrivali z interesi slovenskih političnih in gospodarskih elit, saj je omogočala krepitev njihove ekonomske podlage.⁶ V duhu naše razprave bi rekli, da je bila uresničitev starega in preizkušenege gesla »sovražnik mojega sovražnika je moj prijatelj« v slovenskem nacionalnem interesu. Vsekakor gre za svojevrstno ironijo.

Podrobno preiskovanje slovenske gospodarske zgodovine bi nam še postreglo z množico drugih primerov. Na tem mestu pa bi rad predstavil še eno od zanimivih situacij, ko sta prišla navzkriž podjetniški in recimo temu »nacionalni interes«. In ne gre za konflikt na nacionalni osnovi, temveč notranje slovenski nesporazum. Kot vemo je v zadnjih desetletjih 19. stoletja prišlo do naglega razmaha zadružništva. Vzcvetele so mnoge zadružne oblike, najbolj številno kreditne zadruge. Njim so se pridruževale še proizvodne in potrošniške. Zadružništvo je na ravni družbenega konsenza veljalo za najbolj primerno obliko, ki lahko malemu narodu z drobno gospodarsko strukturo, omogoči uspešno adaptacijo aktualnemu kapitalističnemu redu in materialno okrepitev v nacionalnih bojih. Dokler zadružništvo ni ogrozilo nikogar, tudi ni bilo sporno. Presoja pa je postala povsem drugačna, ko so, zlasti v katoliškem taboru pod vplivom in vodstvom Janeza Kreka, začeli s snovanjem potrošniških zadrug po podeželju, socialdemokrati pa po delavskih središčih.

S temi zadrugami so pobudniki in praktiki želeli znižati cene vsakdanjih potrebščin, izločiti so želeli trgovce na debelo in na drobno. Nabava blaga je namreč potekala centralizirano prek zadružnih zvez. Tak pristop je seveda pomenil znatno boljše nabavne in s tem tudi prodajne pogoje. Celoten sistem potrošniških zadrug je bil zasnovan na najnižjih možnih stroških z minimalnim dobičkom, če se že niso zadovoljili samo s pokritjem stroškov. Tako so v potrošniških zadrugah tudi dosegali znatno nižje končne cene. Nižje cene naj bi pripomogle k okrepitvi kupne moči na podeželju in v delavskih središčih ob nespremenjenih dohodkih. Posledično bi kmetje lahko malo več namenili za prepotrebne investicije, delavci pa v izboljšanje vsakdanjih življenjskih razmer.

S tem pa so nosilci zadružnega gibanja dregnili v osir, saj je potrošniško zadružništvo pomenilo sicer bolj potencialno kakor neposredno grožnjo interesom slovenskih trgovcev. Povsem razumljivo, saj je imel povprečen slovenski trgovec majhno trgovino, brez velikih rezerv, zlasti na podeželju. Občutljiv je bil že za najmanjša nihanja v povpraševanju. Dokler je politična agitacija preusmerjala potrošnike iz nemških v slovenske trgovine je bilo zadovoljstvo na slovenski strani vsesplošno. Potem pa skorajda naenkrat nič več. V obrambo slovenskega trgovstva so iz liberalnega pola slovenske politike, ki je postal zastopnik trgovskih interesov, naslavljali na zadružnike ploho za ploho očitkov in občasno tudi zmerljivk.

Ta razprava, ki v slovenskem zgodovinopisju še ni osvetljena, nam tudi govori o pojmovanju nacionalnega interesa, kaže nam, kako je dojemanje nacionalnega interesa relativna kategorija. Zelo nazorno priča o konfliktu med interesi posameznikov, družbenih slojev in interesnih skupin ter obče koristnimi cilji. Priča o tem, kako se parcialni zasebni interes ovija v celofan višjih družbenih ciljev. Del zadružništva za del slovenske politike in prebivalstva naenkrat ni imel več legitimnosti slovenskega nacionalnega interesa. Ravno nasprotno, potrošniške zadruge naj bi neposredno rušile slovenski nacionalni interes, ker so s konkuriranjem obstoječim trgovcem delovale proti slovenskemu nacionalnemu interesu, kakor so ga videli zastopniki slovenskih trgovcev. Njihova argumentacija je sicer zanimiva, pa čeprav z dejstvi nekoliko šibka. In ravno šibkost je nenazadnje vzrok, da vendarle posežejo tudi po nacionalnem. Kot

⁶ Žarko Lazarevič, Banke in tuji kapital pri Slovencih. Bančni vestnik, št. 5/2002.

zadnji argument namreč izpostavijo svoje slovenstvo. Ne gre, da bi Slovenci ekonomsko izčrpavali Slovence, to je slovenske trgovce.

Naslednji odlomki nazorno ilustrirajo to zanimivo argumentacijo obrambe parcialnega, zasebnega interesa pred občo družbeno koristnostjo. Ilustrirajo svojevrstno razumevanje nacionalnega interesa skozi optiko svojega gospodarskega položaja. »Društva (konzumna, op. Ž. L.) pa kjer bi se prodajal cukrer in kofe na drobno, kjer bi se popivalo ponarejeno vino in žganje, kjer bi duhovniki prodajali dekletom svilnate robce itd, so neka kranjska špecialiteta. Nek gnjil izrastek na narodno-gospodarskem telesu... vcepljen v to telo v strankarske namene... Ona sistematično uničujejo naš trgovski stan ... Le one deže, katere imajo trgovski stan dobro razvit, ponášati se morejo s svojim blagostanjem... Kdor ima res kaj srca za mili naš narod, mora skrbeti po svojih močeh, da se ta začeta trgovina v kateri smo se komaj nekoliko otresli tujstva, prav skrbno goji... Če bomo pa jeden družega uničevali, postanemo končno vsi lačni berači, katere bode gospodarsko močnejši tujec v kratkem vse premagal in vpregel v svoje oje.«⁷

Naslednja pomembna in izpovedno jasna točka na kateri lahko sledimo razpravam, ki vsebinsko sodijo v kontekst nacionalnega gospodarskega interesa, je čas razpada Habsburške monarhije in nastajanja jugoslovanske države. Bolj se je bližal konec prve svetovne vojne, tem bolj se je podiral dotedanji svet. Razmere so postajale čedalje manj pregledne in težje obvladljive; pričakovane ali zgolj slutene prihajajoče spremembe pa velike. Stvarnost je zaradi prihodnosti zahtevala pravočasne in premišljene ukrepe. Še kako aktualne so bile misli Milka Brezigarja – ki je z analiziranjem tedanjosti skušal dobiti vpogled v »v novi svet«, ko je zapisal, da se bodo spremembe zgodile v slovenski prid: »ako se bomo znali prilagoditi pravočasno velikim izpremembam; ako pa ne bomo razumeli znamenja časa, bomo gospodarsko uničeni.«⁸

Brezigar je predvsem opozarjal na nujnost spremembe razvojnega vzorca, ki naj da več poudarka industrializaciji in prehodu iz ekstenzivnega v intenzivno gospodarjenje v vseh panogah. Le-to naj bi bilo porok za dosego družbene blaginje; omogočilo naj bi tudi izvajanje ustrezne socialne politike, ki je po Brezigarju bistven element uravnoteženega gospodarskega razvoja. Od vseh njegovih poudarkov je bila v širši javnosti največ pozornosti deležna zahteva, da morajo biti pretežni lastniki gospodarskih organizacij narodno neomajni ljudje, kajti »ves dobiček iz naše zemlje mora ostati na domači grudi, da se tukaj porabi v produktivne svrhe ter se ž njim oplode naše deže«. Uresničitev tega je bila mogoča le z zagotovitvijo lastništva in nadzora nad lastnim gospodarstvom; Slovenci morajo biti »zaposleni ne le kot težaki ampak tudi kot voditelji«.⁹

Prevladujoče vzdušje v Sloveniji v prevratnih letih je bilo izrazito usmerjeno proti gospodarski aktivnosti tujcev na slovenskih tleh.¹⁰ Gibalo je postalo geslo o zaščiti slovenskega

⁷ Obravnave deželne zbornice kranjskega v Ljubljani. 40. zvezek, Ljubljana, 1899. VI. Seja dne 5. aprila 1899, str. 119–135.

⁸ Pogled v novi svet. Ljubljana, Slovenska socialna matica, 1918, str. 16.

⁹ Milko Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Celje, Omladina, 1918.

¹⁰ Naj tukaj v ilustracijo tega razpoloženja navedemo le nekatere politične cilje Jugoslovanske demokratske stranke na gospodarskem področju: »Prva zahteva modernega gospodarskega programa, ki je z narodno samoodločbo spojena, je misel, da mora biti vse premoženje, ki se nahaja na zemlji naroda, tudi njegova last... Zahtevamo nacijonaliziranje vsega narodnega gospodarstva, trgovine, industrije in obrti. Danes je skoraj vsa naša zunanja trgovina, veletrgovina in vsa naša industrija v rokah tujcev. Tuji kapital je pripeljal s seboj tuje trgovske voditelje in tuje inženirje. Tudi boljše plačani delavci so pripadniki tujega naroda, domačin pa mora opravljati v teh tujih podjetjih težka dela. Le mala obrt in mala trgovina je v naših rokah, a tudi ta je obsojena v to, da dela tlako tujemu veleobratu, tujemu kapitalu. Podjetja na slovenski zemlji morajo priti v slovenske roke. Hočemo, da bo kapital služil našim ljudem in da se bodo porabili vsi pridelki in vse dobrine za oploditev našega gospodarstva in da bodo zaposleni Slovenci ne samo kot težaki, ampak tudi kot trgovski in tehniški voditelji« (Slovenski narod, 6. 7. 1918)...

premoženja. Hitro so želeli popraviti krivično preteklost. V tej retoriki je prednjačil liberalni pol slovenske politike. Prislunhimo trdim besedam: »Glavno prizadevanje pa je ubraniti se prepojitve nacionalnega gospodarstva s tujim podjetništvom. Čemu naj bi v trgovini in industriji zavladal tuj element, čemu naj se okorišča naravnih bogastev, produktivnih sil tuji podjetnik«. ¹¹ Malo je bilo glasov, ki so opozarjali, da zamenjava lastništva na nacionalni osnovi še ni zadosten pogoj za dosego nacionalnega interesa. Kajti tudi novi lastniki naj ne bi bili imuni pred skušnjavo, da varujejo predvsem lastne osebne interese. ¹²

Prav tako so bili redki, ki so v teh letih nacionalne vznesenosti zmogli opozarjati na uravnotežen pristop, ki naj bi zagotovil slovensko lastništvo gospodarskih subjektov, hkrati pa ohranil odprtost do tujega kapitala za nove naložbe in ne odgnal strokovnega osebja po podjetjih, ki se ni moglo v celoti poistovetiti s prevladujočim vzdušjem po letu 1918. Tako lahko preberemo: »Ubijati brezmiselno obstoječe, ne bi bilo pametno, kakor tudi ne preudarno odganjati kapital in pa stare izkušene strokovnjake, če jih ne moremo nadomestiti z res dobrimi silami. Kapitala bo prej primanjkovalo kot ne. Kakor se moramo ogibati tedaj, kadar skušamo uveljaviti svoj gospodarski vpliv v onih podjetjih na naši zemlji, ki se sedaj nahajajo v tujih rokah, nepremišljenega šovinizma in nam mora biti vodnik hladen kupčijski razum, tako je treba tudi pri snovanju novih podjetij postopati premišljeno in ciljno«. ¹³

Glede na povedano je jasno, da je po letu 1918 nastopil čas deavstrifikacije oziroma slovenizacije in to na vseh področjih družbenega življenja, tako tudi na gospodarskem. Slovenci so kot konstitutivni del monarhije srbskih Karađorđevićev pridobili politično in oblastno moč. Z nekoliko zakonske prisile so lahko razmere obrnili v svoj prid, kar je imelo za posledico okrepitev slovenske politične in gospodarske samozavesti. Pričeli so se procesi t.i. »nacionalizacij«, ko so tuja podjetja spreminjali v slovenska/jugoslovanska, v katerih so imeli slovenski delničarji vsaj minimalno večino. ¹⁴ V spremenjenih okoliščinah je bilo potrebno izriniti Nemce in Madžare, če je bilo možno pa tudi Čehe in druge, ne glede na naklonjenost v preteklosti. Češke lastnike so tako brez ozirov izključili iz Ljubljanske kreditne banke, tožbe čeških delničarjev so se po sodiščih vlekle še celo desetletje. Pri gospodarskih subjektih, ki so bili v lasti občin ali okrajev, npr. regulativne hranilnice ali občinska podjetja, so spremembe nastopile takoj s slovenizacijo občinskih uprav.

Čeprav je med sodobniki prevladoval občutek, da Slovenci niso povsem izkoristili priložnosti, ki so se ponujale po letu 1918, pa je s historične distance mogoče drugače sklepati.

»Ideja o nacionalizaciji premoženja je mogočna, njene posledice za slovensko gospodarstvo velikanske važnosti. Politična neodvisnost se more le tedaj praktično izvesti, ako je tudi glavno premoženje, ki se nahaja na ozemlju naroda, last njegovih članov... Nikakor pa to ne pomeni, da se mora premoženje, kakor posestva, podjetja itd., podržaviti, ampak da mora narod stremeti za tem, da postanejo posestva, podjetja narodna« (t.j. slovenska, op. Ž. L.) (Slovenski narod, 11. 7. 1918).

¹¹ Slovenski narod, 16. 7. 1919.

¹² Slovenski narod, 31. 3. 1919.

¹³ Za celovito razumevanje navajam še del teksta pred citiranim pasusom: »Naša samostojnost bi bila pomanjkljiva in nepopolna, če bi bili neodvisni samo politično, dočim bi v gospodarskem pogledu obstajali odvisni od tujine. Pot do gospodarske samostojnosti pa je dolga in težavna... Kakor ne smemo biti na eni strani malodušni in izdvajati prezgodaj nad svojo tvorilno sposobnostjo (gre za občutek gospodarske podrejenosti v AO, op. Ž. L.), tako nas na drugi strani ne sme na tem potu k zgraditvi gospodarske neodvisnosti v veliki industriji voditi lahkomišelnost, vznesenost, napuh. Ne smemo precenjevati svojih moči, ne smemo prenizko ocenjevati nasprotnika (Nemce!, op. Ž. L.)... Imamo dve poti: na eni strani moramo skrbeti za to, da obstoječa podjetja po možnosti dobimo v svoje roke. Je to proces, ki ga navadno označujemo »nacionaliziranje«. Zdrava podjetnost je motor, ki žene gospodarsko življenje«. (Slovenski narod, 25. 12. 1919).

¹⁴ Žarko Lazarević, Obrat proti jugu (Ukrepanje ob vstopanju v jugoslovanski gospodarski prostor). Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju (1918–1945–1991), uredila Neven Borak in Žarko Lazarević. Zbirka Ekonomska knjižnica. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1996, str. 95–106.

Dejstvo je, da so s procesi slovenizacije Slovenci pridobili pomembne gospodarske vzvode v svoje roke, kar je bila glede na predhodno obdobje ogromna sprememba. Pomislimo samo na Trboveljsko premogokopno družbo (TPD), ki je zelo značilen primer. TPD je morala, navkljub velikim odporom, vendarle dati četrtno delnic na voljo jugoslovanski bančni skupini in preseliti svoj sedež z Dunaja v Ljubljano.¹⁵ S tako izvedeno nacionalizacijo se je podvrgla jugoslovanski zakonodaji, ne glede na lastniško strukturo, ki je bila v pretežni meri še vedno sestavljena iz avstrijskih in francoskih bančnih konzorcijev.

Za slovenske in jugoslovanske oblasti je bila nostrifikacija TPD pomemben dosežek, saj je šlo za tedanje razmere za ogromno, naravnost kolosalno podjetje. Po svojem pomenu in moči je daleč presehalo slovenske meje, pa tudi jugoslovanske razsežnosti so mu komaj zadostovale. TPD je bilo namreč največje jugoslovansko podjetje, bilo je lastnik vseh slovenskih rudnikov premoga, poleg tega pa še nekaj opekarn, cementarn in tovarn apna v Revirjih. Veličina TPD je razvidna tudi iz dejstva, da so njene delnice kotirale kar na osmih borzah, treh jugoslovanskih (Ljubljana, Zagreb, Beograd) in v petih tujih finančnih središčih: na Dunaju, v Parizu, Pragi, Lyonu in Ženevi.¹⁶ Že ti podatki so več kot dovolj zgovorni, še bolj povedni pa postanejo, ko jim ob bok postavimo dejstvo, da je delniška glavica TPD znašala v povprečju kar 35 % vsega slovenskega delniškega kapitala.

Ko danes govorimo o slovenizaciji gospodarskih subjektov po prvi svetovni vojni, lahko opozorimo tudi na zelo pomenljivo dejstvo. Že bežno opazovanje takratnega dogajanja izpostavlja, da so večino »nacionalizacij/slovenizacij« izvajale ravno banke, ki so jih, pogojno rečeno, uvrščali v liberalni del slovenskega prostora. Verjetno ni prav nič odveč pripomba, da so za »nacionalnim interesom« stali konkretni zasebni materialni interesi.

Ko je država sredi dvajsetih let opustila nadzorovanje lastniške strukture, je v posameznih primerih prišlo do »denacionalizacije/deslovenizacije« posameznih podjetij. Odmeven primer je bila banka Kreditni zavod za trgovino in industrijo, ki jo je slovenizirala Jadranska banka, dunajski centrali (Creditanstalt) je preostal le 30 % delež. V letu 1923 pa je Jadranska banka zašla v hude likvidnostne težave. Da bi zadovoljila upnike, je pričela odprodajati svoje udeležbe. Tako se je Jadranska banka zatekla tudi k dunajski Creditanstalt in ji ponudila v odkup delnice Kreditnega zavoda in večinska paketa delnic v Pivovarni Union in Ljubljanski Stavbni družbi. Dunajski bankirji so si vzeli nekaj časa za premislek in končno sprejeli ponudbo ter Jadransko banko izplačali. Delnice ljubljanskega Kreditnega zavoda so zadržali v svojem portfelju, medtem ko so prevlado v Pivovarni Union in Stavbni družbi prepustili ljubljanskim bančnikom. Jadranski banki so sledili še drugi delničarji in Creditanstalt je bila kmalu lastnica skorajda 90 % Kreditnega zavoda.

Primer Kreditnega zavoda je v slovenski javnosti budil mešane občutke. Butil je duhove, postal je točka opredeljevanj, sprožal je obilje negativnih čustev. Bil je le najbolj značilen primer konflikta podjetniških interesov in »obče narodnih«, kjer se je tehtnica nagnila v prid zasebnih koristi. To spoznanje je bilo pri ljudeh, ki so svoje okolje opazovali brez čustvenih oziror, zelo prisotno. Tako je eden izmed njih napisal: »*Lepe industrije in tudi banke bi lahko prišle v naše roke, toda gmotni interesi posameznikov, pa tudi naših bank je prevladal nacionalnega: prodajali so zopet veliko dražje nazaj, tuzemski upravni svetniki pa so samo kimali in niso vztrajali na nadaljnji nacionalizaciji*«. ¹⁷

Tako je Kreditni zavod postal precendenčni vzorec, ki je v javnosti sprožal obžalovanje, da komaj pridobljena gospodarska moč in nadzor Slovincem polzita iz rok. Kot primer skrajnega

¹⁵ France Kresal, Slovensko podjetništvo v industriji. Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1/1994, str. 62.

¹⁶ Compass, 1932, str. 549–555

¹⁷ Rudolf Marn, Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939, str. 369.

»narodno-obrambnega« stališča si oglejmo enega od uvodnikov iz slovenskega časopisja, ki je na to temo sporočal: »*Jadranska banka je sicer pri izpodrivanju Nemcev iz podjetij zasledovala svoje finančne interese, vendar je vršila z nacijonalizacijami važno narodno nalogo. Ni nam treba poudarjati, kake važnosti so industrijska in finančna podjetja za narodni razvoj...Po prevratu smo mislili, da je konec hlapčevanja, da bomo neomejeno gospodovali in razvijali svoje spretnosti v podjetjih na naših tleh, kakor se spodobi svobodnemu narodu...Toda prvotnemu razvoju je sledila reakcija. Prišla je preko istega zavoda, ki je poprej prednjačil v sistematičnem delu za nacijonaliziranje industrije...Jadranska banka mora svojo nesrečno politiko denacijonalizacije **ustaviti** in najti se morajo načini in sredstva, da se poskusi vsaj delna reparacija tega kar se je zgodilo. Mi kličemo vse naše gospodarske kroge na rešilno akcijo. Ne dajte, da se zopet pričnejo vračati časi, ko bo Nemec gospod, Slovenec pa njegov nameščeneec, preprečite, da postanemo le figura, katero nemški igralec premiče po ogromni šahovnici gospodarsko-politične ekspanzivnosti.*«¹⁸

V primeru Kreditnega zavoda so na ranjeni slovenski ponos nalepili obliž sredi leta 1931, ko je slovenski konzorcij kupil Kreditni zavod. Credianstalt se je iz Ljubljane umaknila zaradi bankrota kot posledici velike gospodarske krize. Zaradi višjih, recimo temu nacionalnih interesov, se je takratna slovenska oblast aktivno vključila v oblikovanje konzorcija in s svojim vplivom omogočila Hranilnici dravske banovine in Mestni hranilnici ljubljanski, da sta, kot javni finančni ustanovi, vložili del svojih sredstev, poleg drugih, v nakup Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo. Tako je banka spet postala slovenska in to v celoti, kar je predstavljalo uresničitev slovenskega nacionalnega interesa. Hkrati je bil odkup velik dosežek, saj je bil to čas velike gospodarske krize in vsesplošne nelikvidnosti. Sodobniki so to znali ceniti.¹⁹

Tudi v tem uspešno zaključenem primeru se v ozadju riše določeno neskladje med istovetenjem slovenstva in nacionalnega interesa. Uresničitev slovenskega nacionalnega interesa v primeru Kreditnega zavoda je bila namreč dosežena tudi z nemško pomočjo. Zelo pomembna delničarja sta bila slovenska podjetnika nemškega rodu, Ljubljčan Josef Luckmann in Celjan Avgust Westen. Če je bil Luckmann lastnik dela banke že pred prodajo, pa je bil Westen tisti, ki je s posredovanjem Avgusta Praprotnika, primaknil znaten del sredstev za prevzem banke.²⁰

Z veliko gospodarsko krizo se razmišljanje o nacionalnem gospodarskem interesu pomakne v ozadje, kajti gospodarske razmere se izjemno zaostrijo, kazalci gospodarske aktivnosti so v izrazitem upadanju. V ospredje stopi množica eksistenčnih težav posameznikov in gospodarskih družb. V takih razmerah se je težišče premaknilo, nacionalni gospodarski interes postane iskanje odgovora, kako preživeti krizo in ponovno kreniti na pot blagostanja. In spet nastopi večno vprašanje, kako do tega priti? V slovenski družbi se vse do druge svetovne vojne ni izoblikoval odgovor, ki bi ga lahko opredelili kot obče sprejetega.²¹

¹⁸ Slovenski narod, 14. 12. 1923.

¹⁹ Žarko Lazarevič, Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani do druge svetovne vojne. Melikov zbornik, Ljubljana, Založba ZRC, 2001, str. 1007–1016.

²⁰ Ravno tam.

²¹ Žarko Lazarevič, V prvi jugoslovanski državi: okolje, gospodarstvo in prevladujoče ideje. Od kapitalizma do kapitalizma. Izbrane zamisli o razvoju slovenskega gospodarstva v 20. stoletju. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1997, str. 27–54.

S u m m a r y

Slovene National Economic Interest Prior to the Second World War

Žarko Lazarević

Viewed from the historiographic perspective, Slovene national interests were manifested in different ways. Depending upon the general social, political, and economic circumstances, each period brought forth its own unique aspects. The prevailing characteristic of the century-long period from approximately mid-1850s to the Second World War was the emphasis on the national (Slovene) aspect. In the second part of the 19th century Slovenia was in the process of cultural emancipation which gradually grew into a political objective. One of the integral parts of this process, and its principal objective, was economic autonomy of Slovenia. In view of the nationally mixed structure within Slovenia this was but an answer to the political as well as economic aspirations of other nations in Slovenia; especially strong was the German influence evident in the largest part of Slovenia, but there were also pressures from Italy and Hungary, close to their respective borders with Slovenia. Soon it became clear that economic elements would play an important role within this political struggle. Before long, there were appeals for greater national and political differentiation also in the sphere of economy, all with the objective of political growth of the Slovene nation. A strict division between the Slovene and the German was carried out only in the sphere of banking, with the establishment of two parallel networks of banks. Such mentality continued after 1918 when Slovenes ceased to be part of the Hapsburg monarchy and were incorporated into the new state of Yugoslavia. In those turbulent years the general attitude of Slovenia was directed against economic activities of those who were foreigners on Slovene soil. The slogan about the protection of Slovene property resulted in the process of turning economic objects into Slovene hands.